

Zöhrab BAXŞƏLİYEV

Tarix elmləri namizədi, dosent

AZƏRBAYCANDA KİTABXANALARIN MÜASİR DURUMU VƏ İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

Müasir kitabxanaçılıq işinin ən vacib, bəlkə də həlledici problemi Azərbaycan kitabxanalarının informasiya ehtiyatlarının yaradılması və integrasiyasıdır ki, bu da bütün dünyada əsas problem kimi qarşıda durur. Onun müvəffəqiyyətli həlli Azərbaycan kitabxanalarının XXI əsrdə tək-cə səmərəliliyini deyil, onun sosial rolunu və bəlkə də həyati varlığını müəyyən edəcəkdir.

Azərbaycan kitabxanalarında bütün bilik sahələrinə dair, o cümlədən dünya xalqlarının bilik və təcrübəsinə dair zəngin ədəbiyyat toplanmışdır. Hazırda müasir informasiya texnologiyasının kitabxanalara tətbiqi, belə qiymətli bilik xəzinəsindən və sərvətindən hamının, hər bir vətəndaşın istifadəsinə, eyni zamanda başqa ölkələrin bilik və təcrübəsindən maneəsiz istifadəsinə imkan verir.

Yeni kompüter texnologiyası prinsip-cə dünən mümkün olmayan, bu gün tam imkan verir – hər bir kitabxana hər bir oxucusu üçün informasiya dünyasına qapı açır. Bunun üçün sadəcə olaraq Internet sisteminə qoşulmaq lazımdır, bütün çətinliklərə baxmayaraq bunun üçün imkanlar vardır, sadəcə olaraq dövlət səviyyəsində bu işə lazımı diqqət verilməli və ardıcıl siyasət yeridilməlidir.

Hazırda Azərbaycanda dövlətin kitabxana işinə olan münasibəti anlaşılan deyildir, belə ki, Respublikada fəaliyyət göstərən Qeyri Hökumət Təşkilatları (QHT) və ABŞ səfirliyinin nəzdində fəaliyyət göstərən «Treninq mərkəzi» Azərbaycan kitabxanaçıların kompüter hazırlığını və xarici dili öyrədən kurslar Azərbaycan kitabxanalarına təcrübə fəaliyyət sahələrində maddi və mənəvi yardım etdikləri halda, dövlətin bu istiqamətdə heç bir fəaliyyəti hiss edilmir, bəzən bir sıra dövlət məmurları kitabxanalara köməklik göstərmək istəyən QHT-nin işinə də süni maneə yaradırlar.

Haqlı olaraq bir çox mütəxəssislər son illərdə Azərbaycanda kitabxanaların vəziyyətinin daha da ağırlaşdığını xüsusi qeyd edirlər. Bu narahatçılıqda həqiqətən də əsas vardır.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik haqqında Konstitusiya aktını qəbul etdikdən sonra, 1991-ci ildən ölkə prezidentinin fərmanı ilə mədəniyyət müəssisələri, o cümlədən kitabxanalar yerli icra hakimiyyətlərinin tabeçiliyinə keçilmişdir. Həmin dövrdən də dövlət kitabxana şəbəkələrinə iki icra orqanı tərəfindən rəhbərlik həyata keçirilməyə başlamış (yerli icra hakimiyyəti və Mədəniyyət Nazirliyi) və hər ikisi də onu yarımçıq yerinə yetirmişlər. Bu da nəticə etibarlı ilə kitabxanaların işinə problem yaratmışdır. Digər tərəfdən Respublika Nazirlər Kabineti 1992-ci il üçün «Yeni büdcə təsnifatı» təsdiq edərkən, burada kitabların alınmasına vəsait ayrılması ayrıca maddə kimi ləğv olunmuş və ümumi maddədə icra hakimiyyətlərinin yerli büdcələrindəki cari xərclərə daxil edilmişdir. Bunun nəticəsində Mədəniyyət Nazirliyinə lazımı vəsait ayrılmamış, respublika kitabxana kollektoru isə öz növbəsində kitabxanaları lazımı ədəbiyyatla təmin edə bilməmişdir. Demək olar ki, son 10 ildə tək-tək bir neçə mərkəzi kütləvi kitabxanaları (o da son 2-3 ildə) nəzərə almasaq, Mədəniyyət Nazirliyi sistemində 4 mindən çox kitabxanaya yalnız kitabxana işçilərinin cüzi əmək haqlarının ödənilməsinə dövlət tərəfindən vəsait ayrılmışdır. Onların fondlarına yeni kitab almaq üçün nə Mədəniyyət Nazirliyi, nə də yerli icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən bir manat da olsa vəsait ayrılmamışdır. Bunun nəticəsidir ki, son 10-12 ildə Azərbaycan kitabxanalarının fondu 1% də olsa yenilənməmişdir. IFLA-nın standartına görə hər il kitabxanaya daxil olan yeni ədəbiyyat hər 1000 nəfər sakinə 250 nüsxə təşkil etməlidir. Bu göstərici respublika üzrə heç bir kitabxanada təmin edilmir. Lakin yaxın şimal qonşumuz Rusiyada bu göstərici 80%-dən çox kitabxanalarda təmin olunsada onlar bunu kifayət hesab etmirlər və onun tezliklə düzəldilməsi üçün məqsədyönlü iş aparırlar.

Beləliklə, son 10 ildə ölkədə tək-cə kitabxana şəbəkələrinin sayı deyil, eyni zamanda əhaliyə kitabxana xidmətinin səviyyəsini müəyyən edən digər əsas göstəricilər də xeyli aşağı düşmüşdür. Belə ki, Mədəniyyət Nazirliyi sistemində əgər 1990-cı ilin məlumatına görə ümumi fondu 45,3 milyon nüsxə olan 4.605 kitabxana olmuşdursa, 2000-ci ilin məlumatına görə bu kitabxanaların miqdarı 4.574-ə düşmüşdür. Orada saxlanan ədəbiyyatın miqdarı isə 38,7 milyon nüsxəyə, oxucuların sayı 4.145 min nəfərdən 2.984 min nəfərə

düşmüşdür. Kitabxana fondlarından hər 1000 nəfər sakinə düşən kitabların sayı 6.280 nüsxədən 4.783 nüsxəyə düşmüşdür.

Dövlət kitabxana şəbəkələrinin miqdarının və əsas göstəricilərin azalması meyləli şəhər və kəndlərdə demək olar ki, eyni vəziyyətdədir, lakin kitabxana şəbəkələrinin azalması meyləli əsasən kənd kitabxanalarının payına düşür. Təəssüf ki, digər mühüm göstəricilər haqqında ümumi rəsmi məlumat (yeni kitabın alınması, kitab verilişi, fondun dövriyyəsi, kadrlar, onların təhsili və s.) olmadığı üçün geniş təhlil vermək mümkün deyildir. Lakin az miqdarda mövcud olan bu statistik göstəricilərlə də bir qənaətə gəlmək olar ki, Azərbaycanda kitabxanaların ümumi durumu müasir tələbatə cavab vermir.

Məlumdur ki, sovetlər dövründə çox vaxt əhalinin tələbatından asılı olmayaraq kitabxana fondları necə gəldi, tələbat oldu-olmadı hər kitab normadan artıq alınır. Bu da kitabxana fondlarının sürətlə artmasına, nəticədə kitabxana fondundan hər bir sakinə düşən kitabın sayının artım göstəricisinin yüksəlməsinə, digər tərəfdən kitab dövriyyəsinin aşağı düşməsinə və digər göstəricilərin süni sürətdə dəyişməsinə gətirib çıxarırdı. Nəticədə 10 ildən çox bir dövrdə ölkə kitabxana fondlarının bir faizi belə yeniləşmədiyi və ildən-ilə hər bir sakinə düşən kitabxana kitabının sayının aşağı düşdüyü halda (son 10 ildə hər oxucuya düşən kitabxana kitabının miqdarı 6,2-dən 4,5 nüsxəyə düşmüşdür) yenə də bu göstəricilər İFLA-nın müəyyən etdiyi beynəlxalq standartlardan (2-3 nüsxə) 2 dəfə çoxdur. Ümumiyyətlə, respublikada kitabxana işinə formal cəhətdən (hər 10000 nəfərə düşən kitabxanalar, hər 1000 nəfərə düşən kitablar, kitabxanacılar) yanaşılsa, o, dünyanın iqtisadi və mədəni cəhətdən inkişaf etmiş Almaniya, Fransa, Türkiyə və b. kimi ölkələrdən qabaqda gedir. Lakin kitabxana işi texnologiyasının və xidmət sisteminin təşkili, onun müasir texnika və texnologiya ilə təminatı baxımından Azərbaycan kitabxanalarının çox geri qalması faktıdır.

Təəssüf ki, belə acınacaqlı vəziyyət təkcə dövlət kitabxana şəbəkəsinə aid deyildir, bütünlükdə bu vəziyyət ölkənin bütün kitabxana şəbəkələrinə xarakterik olan acınacaqlı bir haldır. Düzdür, burada təhsil sistemində fəaliyyət göstərən kitabxanalar, xüsusilə ali təhsil müəssisələri kitabxanaları istisna təşkil edir. Belə ki, istər dövlət, istərsə də özəl qabaqcıl ali məktəb kitabxanaları (məs., Bakı Dövlət Universitetinin, Tibb Universitetinin, Xəzər Universitetinin və Qərb Universitetinin elmi kitabxanaları və b.) tabe olduqları rəhbərlik tərəfindən lazımi vəsaiti maddi və texniki təminatı alırlar.

Bu da həmin kitabxanalarda xidmət sisteminin müasir tələblər səviyyəsində qurulmasına təminat yaradır.

Hazırda dövlət kitabxana şəbəkəsi kimi ağır vəziyyətə düşmüş həmkarlar və elmi-texniki kitabxana şəbəkələri xüsusi qeyd olunmalıdır. Vaxtilə ümumi sənəd fondu 4 milyon nüsxədən çox olan 300-ə qədər həmkarlar ittifaqı kitabxanasından çoxu bağlanmış və kitab fondları dağıdılmışdır. Respublika həmkarlar ittifaqı kitabxanalarına uzun illər metodik təminatı həyata keçirən, əsası 1924-cü ildə qoyulmuş neft və qaz sənayesi işçiləri mərkəzi kitabxanasının binası 2002-ci ildə özəl qurumlara satılmış, fondu dağıdılmışdır.

80-ci illərin sonu - 90-cı illərin əvvəllərində respublikada ümumi sənəd fondu 25 milyon nüsxədən çox olan 832 elmi-texniki və xüsusi kitabxana olmuşdur. Bu kitabxanalar əsasən iri sənaye sahələrinin idarə və müəssisələrində, sahəvi elmi tədqiqat institutları və layihə-konstruktor təşkilatlarında fəaliyyət göstərmişlər. Onlar mənsub olduqları təşkilatlar tərəfindən maliyyələşdirilmişdir. Lakin ölkədə bütün istiqamətlər üzrə gedən islahatlar, xüsusilə iqtisadi islahatlar, onun tərkib hissəsi olan dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi prosesi və bununla əlaqədar olaraq yaranmış iqtisadi durum elmi-texniki kitabxanaların fəaliyyətinin kütləvi sürətdə dayandırılmasına səbəb olmuşdur. Düzdür, bu kitabxanalar həmkarlar ittifaqı kitabxanaları kimi dağıdılsa da, çoxunun son 10 ildə fondunun komplektləşdirilməsi və qeyri-müəyyən şəkildə fəaliyyətsiz qalması onların perspektivsizliyini göstərir.

Bütünlükdə bu qısa xülasə Azərbaycanda kitabxanaların müasir durumunu az da olsa əks etdirməklə, təkcə dövlətin deyil, cəmiyyətin də kitabxanalara münasibətini müəyyən etməyə imkan verir.

- Hazırda Azərbaycan kitabxana işində yaranmış bu ağır və gərgin vəziyyətdən çıxmaq üçün bütün icra orqanları tabeliklərində olan kitabxanaların «Kitabxana işi haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunda nəzərdə tutulmuş hüquqlarını təmin etməlidirlər.

- Azərbaycanda tipindən və növündən asılı olmayaraq bütün kitabxanalar pasportlaşdırılmalı, mövcud statistik uçot formaları təkmilləşdirilməli və kitabxanaların sayı, əsas göstəriciləri haqqında məlumat Dövlət Statistika Komitəsi tərəfindən dərc edilməlidir.

Azərbaycan Mədəniyyət Nazirliyi kitabxana işi sahəsində dövlət siyasəti işləyib həyata keçirməlidir ki, vətəndaşların sərbəst şəkildə istədiyi informasiya mənbəyindən informasiya almaq üçün konstitusiyaya hüququ təmin olunsun.

Bu siyasətin əsas istiqamətləri aşağıdakı kimi olmalıdır:

- Azərbaycan kitabxanalarının idarələrarası və regionlararası korporasiyasını inkişaf etdirmək, onları dünya kitabxanaçılıq prosesinə və dünya informasiya mübadiləsinə daxil etmək;
- Kitabxana işini informasiyalaşdırmaq, kitabxanalar yeni informasiya texnologiyası tətbiq etmək və inkişaf etdirmək, elektron məlumat bazasını formalaşdırmaq və istifadə etmək, kitabxanaların şəbəkə texnologiyasının qarşılıqlı əlaqəsini inkişaf etdirmək və s.
- Dövlət orqanlarına informasiya təminatı üzrə kitabxanaların işini təşkil etmək;
- Milli mədəni irsin bir hissəsi və ölkənin informasiya ehtiyatları kimi kitabxana fondlarının qorunmasının və mühafizəsinin təşkili;
- Kitab bazarının yarandığı şəraitdə kitabxanaların komplektləşdirilməsi mexanizminin yaranması;
- Kitabxana işini nizamlanmayan hüquqi normativ aktları sisteminin reallaşdırılması və inkişafı.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan statistik göstəriciləri.-1999.- B. Səda.-436 s.
2. Azərbaycan statistik göstəriciləri.-2002.-B. Səda.-436 s.
3. Кузьмин Е. Библиотеки и государственная библиотечная политика: Новые задачи и новые рубежи интеграции //Библиотековедение.-1999.-№4-6.-с.4-19

Зохран Бахшалиев

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ БИБЛИОТЕК АЗЕРБАЙДЖАНА

Резюме

В статье дан краткий обзор состояния библиотек Азербайджанской Республики на современном этапе. Весь фактический материал сопровождается конкретными статистическими данными. В статье рассмотрены дальнейшие перспективы развития библиотечного дела в стране и пути их совершенствования.